

hiplerinin ve birlik kumandanlarının isimleri zikredildikten sonra iktâlarının miktarı ve gelirleri Dîvân-ı Arz'daki defterlere kaydedilirdi. Ârizü'l-ceyş "mersûm, mâi-şet, in'âm" denilen bir ücret alırdı.

Anadolu Selçukluları'nda ordu Dîvân-ı Arz'ın başkanı tarafından teftiş edilirdi. Dîvân-ı Arz, Anadolu Selçukluları'nda Dîvân-ı İnşâ'dan daha önemli bir kurumdur. Bundan dolayı I. İzzeddin Keykâvus, kendisine bir methiye yazan Dîvân-ı İnşâ reisi Şemseddin Tabes'i bu görev uhdesinde kalmak üzere "emîr-i âriz-ı memâlik-i Rûm" tayin etmiştir (İbn Bîbî, I, 149). Aynı görev Hârizmşahlar'da da vardı. Hârizmşah Alâeddin Tekiş, Abbâsî Halifesi Nâsir-Lidînillâh'ın elçisine verdiği cevapta Dîvân-ı Arz'daki kayıtlara göre 170.000 süvarisi olduğunu belirtmiş ve bunların ihtiyacını karşılayabilmek için Hûzistan'ın kendilerine bırakılmasını istemişti (Râvendî, II, 355).

Fâtımîler'de isti'râz görevi Dîvânü'l-ceyş ve'r-revâtib tarafından yerine getirilirdi. Bu divan askerlerin orduya alınması, teçhizat ve denetimiyle ilgilenen müstevfi yönetimindeki Dîvânü'l-ceyş ile ödemelerle ilgilenen Dîvânü'r-revâtib olarak iki bölümden oluşuyordu. Zengîler'de olduğu gibi Eyyûbîler'de de iktâ sahibi emîrlerin, askerlerin sayısı, silâh ve teçhizatı, aldıkları maaşlar Dîvânü'l-mâl ve Dîvânü'l-ceyş'teki deftere kaydedilirdi. Ayrıca emîrlerin adlarını ve arz tarihlerini gösteren listeler hazırlanırdı. Selâhaddin-i Eyyûbî'nin 570 (1174-75) yılındaki bir seferi sırasında yaptığı isti'râza İmâdüddin el-İsfahânî de katılmıştır. Memlûkler'de isti'râz görevi Dîvânü'l-ceyş'in başkanı nâzirü'l-ceyş ve ona bağlı olarak nakibü'l-cüyûş, mukaddemü'l-cüyûş, emîrü'l-cüyûş, nakibü nukabâi'l-cüyûş ve atabekü'l-asâkir tarafından yerine getirilirdi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sîre*², III, 66; İbn Sa'd, *et-Taba-kât*, II, 12; Dineverî, *el-Ah-bârü't-tuvâl*, s. 74-75; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 152; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 204; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), II, 354-355; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 66, 118; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 62, 70, 96, 102, 130, 168, 192, 194; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 149; II, 74, 101, 127, 128; Reşidüddin, *Câmi'u't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 33, 107; Ak-sarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 17, 312; Corcî Zeydân, *Medeniyet-i İslâmiyye Târîhi* (trc. Zeki Mugâmir), İstanbul 1328, I, 154-156; Muhammad Nâzım, *The Life and Times of Sultân Maḥmūd of Ghazna*, Cambridge 1931, s. 137-142; Hasan-ı Enverî, *İştilâhât-ı Dîvânî Devre-yi*

Gaznevî ve Selcûkî, Tahran 2535 şş., s. 116-121; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 40, 44, 96-97, 451-452; C. L. Klausner, *The Seljuk Vezirate, A Study of Civil Administration: 1055-1194*, Cambridge 1973, s. 18, 39, 45-50, 61, 67, 78-88; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran: 994-1040*, Beirut 1973, s. 60, 62, 65, 87, 96, 114, 122-124, 126; a.mlf., "İsti'râd, 'Ard", *EP* (İng.), IV, 265-268; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 137, 140, 155; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 26, 57; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), I, 303-304; Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid Bin Velid*, İstanbul 1990, s. 172-173; Mustafa Zeki Terzi, *Hiz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Askerî Teşkilat*, Sam-sun 1990, s. 61; Mehmet Aykaç, *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İçinde Teşkilâtında Dîvânlar: 132-232/750-847*, Ankara 1997, s. 85-86.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

İSTİ'RÂZ

(الاستعراض)

Hâricîler'in ve özellikle Ezârika fırkası mensuplarının kendilerinden olmayan müslümanların din anlayışlarını sorgulamalarını ifade eden bir tabir.

Sözlükte "hâsıl olmak, meydana çıkmak; izhar etmek, söylemek" anlamındaki arz kökünden türeyen isti'râz "bir kimseden duygu ve düşüncelerini ortaya koymasını istemek" mânasına gelir. Kelime, Hâricî eylemlerinin ve bilhassa Ezârika'nın ortaya çıkışından itibaren "kişinin inanç ve kanaatleri konusunda açıklamalarda bulunmasını istemek; düşünmeden adam öldürmek" anlamında kullanılmaya başlanmıştır (*Lisânü'l-'Arab*, "arz" md.). Aynı kökten türeyen i'tirâzın da isti'râz mânasında kullanıldığı görülmüştür (Müberred, III, 1221-1222; Taberî, V, 76-77; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, VI, 134).

İsti'râz Nâfi' b. Ezrak tarafından benimsenerek kararlı bir şekilde uygulamaya konulmuştur (Wellhausen, s. 68). Kaynaklarda belirtildiğine göre (Bağdâdî, s. 83; İsfarayînî, s. 29) Ezârika mensupları, kendilerinden olduğunu iddia ederek karargâhlarına gelen kişileri samimiyetlerini denemek üzere imtihana tâbi tutar, bunun için de yanlarında bulunan esirlerden birini öldürmelerini teklif ederlerdi. İmtihan edilen kişi esiri öldürürse samimiyetini kanıtlamış olur, aksi takdirde münafık ve müşrik sayılarak kendisi öldürülürdü. Ancak yahudi, hristiyan ve Mecûsiler hakkında isti'râzın uygulanması haram sayılmıştır (İbn Hazm, V, 152).

Ezârika'nın isti'râz uygulaması ayrıntıyla girilmeden Eş'arî tarafından da zikredilmektedir (*Maḳâlât*, s. 86). Eserinin iki ayrı yerinde Ezârika hakkında çelişkili bilgiler veren Ebû'l-Hüseyn el-Malatî ise isti'râz konusuna temas etmemiştir (*et-Tenbih ve'r-red*, s. 51, 178). Nâfi' b. Ezrak'ın isti'râzı benimseyişinde bir kadının veya Benî Hâşim'in âzâtlı kölelerinden birinin etkili olduğu kaydedilmiştir (Müberred, III, 1213; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, VI, 134). Nâfi' b. Ezrak'tan sonra da fırka bünyesinde isti'râz uygulaması sürdürülmüştür. Hâricîler'in günümüze intikal eden tek fırkası İbâziyye'de ise başlangıçtan beri isti'râz uygulanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "arz" md.; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, III, 214; Müberred, *el-Kâmil* (nşr. M. Ahmed ed-Dâî), Beyrut 1406/1986, III, 1213, 1220-1222; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), V, 76-77, 86; Eş'arî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 86; Ebû'l-Hüseyn el-Malatî, *et-Tenbih ve'r-red* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Beyrut 1388/1968, s. 51, 178; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eḡânî*, Beyrut 1374/1955, VI, 134; Bağdâdî, *el-Fark* (Abdülhamîd), s. 83; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umeyre), V, 152; İsfarayînî, *et-Tebşir* (Kevserî), s. 29; J. Wellhausen, *el-Havâric ve's-Şi'a* (trc. Abdurrahman Bedevî), Küveyt 1978, s. 68; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 27, 31; Ch. Pellat, "İsti'râd", *EP* (İng.), IV, 269.

MUSTAFA ÖZ

İSTİRCÂ

(الاسترجاع)

Bir musibet anında Allah'ın takdirine rızâ gösterip O'na sığınarak teselli bulmayı ifade eden söz ve davranışlar için kullanılan bir terim.

Sözlükte "geri dönme, yapılmakta olan bir işi, bir davranışı terketme" anlamındaki rücû' kökünden türeyen istircâ musibete uğrayan, özellikle bir yakının kaybeden müminin Bakara sûresinin 156. âyetinde geçen, "Şüphesiz biz Allah'a aidiz ve muhakkak ki O'na döneceğiz" meâlindeki kısmı okuyup bu inancına uygun bir teslimiyet hali ortaya koymasını ifade eder.

İstircâ âyetinin de yer aldığı Bakara sûresinin ilgili bölümünde (2/153-157), müminlere sabırla ve namaz kılarak Allah'ın yardımını dilemeleri emredildikten sonra savaşlarda şehid düşenlere ölü denilmesi istenmekte, gerçekte onların yaşadıkları bildirilerek bir bakıma şehidlerin kayıp sayılmaması gerektiği vurgulan-